

Professionalisering utan den döda kroppen – begravningsentreprenörer i Sverige

Anna Davidsson Bremborg, TD, vik univ.lektor.

Inledning

Förra våren sändes den amerikanska serien Six Feet Under i svensk television. På söndagskvällarna fick svenskarna möta en kultur med balsamering, rekonstruktion av kroppen, sminkning och visning av den avlidne i en stor och dyr kista på begravningsbyrån.

För många svenskar var detta första gången de såg hur begravningsentreprenörer arbetar och hur döda kroppar hanteras. Problemet är bara att det som visas i Six Feet Under inte speglar svenska förhållanden.

Låt mig inleda det här föredraget med en kort presentation av några av de svenska begravnings seder som jag uppfattar som väsentligt annorlunda de amerikanska, innan jag går in på begravningsentreprenörernas arbete.

- Balsamering är mycket ovanligt. Bara några få procent av de avlidna balsameras.
- De avlidnas kroppar rekonstrueras inte, exempelvis lämnas ögon och mun öppna om de inte slutits av sjuksköterskorna tidigare och en arm som lossnat vid en olycka sys inte alltid samman med kroppen. Inte heller sminkas de avlidna.
- Visningar förekommer, men enbart för den närmsta familjen. Den avlidna visas aldrig för en vidare krets. Det är enbart vissa invandrargrupper som har kistan öppen på begravningen.
- De avlidna förvaras inte på begravningsbyråerna utan i offentliga bårhus med kylmöjligheter. Ofta är de belägna på sjukhus, vid krematorier eller vid begravningskapell.
- Begravningsbyråerna har inte några ceremonirum utan begravningarna äger rum i kyrkor eller begravningskapell.
- 70 % av de avlidna i Sverige kremeras, men andelen varierar regionalt från 10 till 90 %.
- Sverige ses ofta som ett av världens mest sekulariserade länder. Medlemsandelen i Svenska kyrkan är hög, men engagemanget är lågt. När det gäller begravningar är det emellertid annorlunda; över 85% av alla begravningar sker enligt Svenska kyrkans ordning.

© Författaren och CTR, Lunds universitet

- Vid jordbegravningar ska kistan vara av ett förgängligt material och efter 25 år kan graven återanvändas.
- Genomsnittskostnaden för en begravning, undantaget gravstenen, är runt 18 000 kronor. Via begravningsavgiften erhålls ceremonilokal, kremering och gravplats.

Under fem år studerade jag svenska begravningsentreprenörer. Jag gjorde över 30 intervjuer och fältarbeten på fyra olika byråer. De privatägda byråer som jag studerade var alla medlemmar i Sveriges Begravningsbyråers Förbund, som tillsammans har runt 60 % av marknaden. De svenska begravningsbyråerna är generellt sett mycket små, med tre arbetare, inklusive ägaren och de tar hand om i genomsnitt ca 200 begravningar per år.

Stigmatisering

Det som fångade mitt intresse för begravningsentreprenörer var det faktum att de tillhör en yrkesgrupp som måste kämpa mot en stigmatisering, en känsla av utanförskap. Att vara begravningsentreprenör innebär att ha ett stigma, för att använda ett uttryck av sociologen Erving Goffman. Stigmat väcker två frågor: Varför? Och hur hanterar man det?

En ung begravningsentreprenör, lite under 30, berättade för mig vilka reaktioner hon kunde få när hon blev tillfrågad om sitt jobb av nya vänner och svarade: begravningsentreprenör.

Åh Gud är du begravningsentreprenör, åh Gud vad äckligt! Vad äcklig du är! Hålla på med döda!" Så är det som om de gör så här, de vill inte ta på en ens en gång.

Många av de begravningsentreprenörer jag talade med hade liknande erfarenheter. Människor lämnade dem på dansgolvet, tystnad bröt ut vid middagar, eller tvärtom: de fick mängder med frågor på fester om hur det är att arbeta med ledsna människor, om de tror på Gud, varför det är så dyrt att dö etcetera.

Det tycks som om den döda kroppen är orsaken till att yrket betraktas som så konstigt och annorlunda andra arbeten. Den döda kroppen är "smutsig", och då blir även begravningsentreprenörerna som hanterar den det. "Smuts" handlar här inte om verklig smuts, utan det är en social konstruktion av begreppet. Detta märks på att inte alla arbeten som handhar döda kroppar, till exempel sjuksköterskor på akutmottagningar, anses vara smutsiga.

Yrket väcker alltså känslor, men det är inte alltid som begravningsentreprenörerna vill svara på frågor. Särskilt på middagar och fester undviker de

© Författaren och CTR, Lunds universitet

ofta att tala om arbete, eller att fråga andra personer om deras jobb. Om de tillfrågas, svarar en del begravningsentreprenörer bara ”på kontor”, ett svar som sällan följs av andra frågor.

Att undvika att tala om arbete är en mycket vanlig strategi på det individuella planet. På en högre nivå har förbundet, särskilt under de senaste 15 åren, försökt att förbättra yrkets status på olika sätt.

Det finns ingen offentlig reglering av begravningsentreprenörernas arbete, men 1988 auktoriserade förbundet sina medlemmar och genom auktoriseringen har det blivit möjligt att öka kontrollen. Först fanns det nästan inga krav, eftersom alla medlemmar blev auktoriserade automatiskt, men efterhand har förbundet ökat medlemskraven. Emellertid är alla krav ställda på byrån och inte på de enskilda medlemmarna. Och även om förbundet talar mycket om utbildning är kraven låga; varje arbetare ska gå en tredagars kurs och minst en person på byrån ska gå en 10-poängs högskolekurs, däremot finns inget examinationskrav.

Förbundet gjorde också om sin medlemstidning till en branschtidning för att attrahera en bredare läsekrets. Även om de flesta prenumeranter arbetar i församlingar, krematorier eller på kyrkogårdar och inte hör hemma i den breda allmänheten, så är denna målgrupp viktig att nå ut till.

Vidare har förbundet publicerat broschyrer om begravningar, arv, sorg, och blomsterarrangemang, samt en barnbok. Begravningsentreprenörer engageras som föreläsare på olika utbildningar och inom föreningslivet. Detta kan ses som ett sätt att försöka bli erkänd som expert.

Även om förbundet har försökt att få kontroll över deras medlemmar i en strävan efter att erhålla en bättre position i samhället, är det inte möjligt att tala om en professionalisering enligt de klassiska professionaliseringsteorierna. Det finns exempelvis ingen reglering av arbetet, ingen längre utbildning och ingen examen. Det betyder att det inte finns tydliga så kallade sociala stängningar. Ingenting kan skilja ”riktiga” begravningsentreprenörer från ”falska”, något som tycks vara viktigt i många professionaliseringsteorier.

Men det är inte bara regleringar som har använts för att professionalisera yrken. Glennys Howarth and Brian Parsons har visat hur professionaliseringen av de brittiska begravningsentreprenörerna bland annat genomfördes genom att dels med balsameringar ge yrket en ”vetenskaplig bas”, dels själva ta hand om de avlidna och förvara dem i egna lokaler. Att ta kontroll över den döda kroppen blev ett viktigt verktyg i professionaliseringsprocessen. Genom att ”levandegöra” den avlidna, med balsamering och smink, kan man

också reducera den döda kroppens ”smuts”. På detta sätt har utvecklingen i Storbritannien kommit att likna den i USA där fokus sedan länge varit på den döda kroppen. Detta har emellertid inte varit fallet i Sverige.

Professionalisering?

Frågan är då om det ändå är möjligt att tala om en professionalisering av de svenska begravningsentreprenörerna. På denna fråga skulle jag vilja svara ja, men bara om man ser på professionalisering på ett nytt sätt. Andrew Abbott skriver:

The central problem with the current concept of professionalization is its focus on structure rather than work. /.../. By switching focus from a focus on organizational structures of professions to a focus on groups with common work we replace several of the problematic assumptions at once (1988:19f).

Abbotts idéer har använts av en svensk sociolog, Johan Edman och i min studie har jag använt hans teori. Edman analyserar verksamhetsfält på vilka olika yrkesgrupper utför olika arbetsuppgifter. Då inte alla arbetsuppgifter är lika viktiga, differentieras yrkena. Arbetarens status och position på fältet är alltså beroende av hur central arbetsuppgift han eller hon har. Varje yrkesgrupp kan verka på olika verksamhetsfält.

I analysen av begravningsentreprenörernas arbete kan jag urskilja fem olika verksamhetsfält. Varje fält har sitt arbete och sina konkurrenter. Beroende på vem som agerar på fältet och vilket arbete som utförs, varierar begravningsentreprenörernas position och därmed status.

Det första fältet är likfältet, det vill säga fältet som rör hanteringen av den döda kroppen. Detta är det arbete allmänheten i första hand förknippar med begravningsentreprenörer. Arbetet utförs framför allt på platser utanför begravningsbyrån, såsom på bårhus, begravningskapell och krematorium. Detta fält är det ursprungliga fält som begravningsentreprenörerna arbetade på, men andra fält får allt större betydelse.

Det andra fältet är logistikfältet. Huvuduppgiften på detta fält är att samordna händelserna kring den avlidne och begravningen. Förr skötte familjen själva detta, men numera överläts uppgiften till begravningsentreprenören. På detta fält har begravningsentreprenörerna i stort sett monopol. Vissa familjer bokar själva blommor och annonser, men att de tar hand om den avlidna är mycket sällsynt.

Det tredje fältet är sorgfältet. Det finns ingen formell after care på svenska begravningsbyråer, och en svårighet har varit att hitta en form där man kan ta betalt för tjänsten. Många säljer gravljus och vasar, och i sam-

band med att sörjande kommer in för att handla ägnar begravningsentreprenörerna ofta en anseelig tid åt informella sorgesamtal. Det är möjligt att anhöriga i framtiden kommer att efterfråga alternativ till de grupper som sker i kyrkans regi.

På detta fält kan emellertid även föreläsningar och informationsträffar som hålls av entreprenörerna placeras. Att planera sin egen begravning, och att lära sig mer om handhavandet kring döden är ett sätt att förbereda sin egen död eller en del i ett sorgearbete. Det tycks som om begravningsentreprenörerna idag har blivit de officiella experterna på frågor kring död och begravning, en uppgift prästen hade förr.

Det fjärde fältet är juridikfältet. Detta fält har vuxit det senaste decenniet. Många begravningsentreprenörer tar hand om enklare juridiska ärenden såsom bouppteckningar, medan de större begravningsbyråerna har egna jurister. Istället för att använda en bank, kan de anhöriga få hjälp på begravningsbyrån. SBF har introducerat en utbildning och auktorisation för boupptecknare.

Det femte och sista fältet är ritfältet. Det finns många riter som omger ett dödsfall. En del av dem är privata, andra leds av antingen en begravningsentreprenör eller en präst. Oavsett vem som leder riten, har emellertid begravningsentreprenören ett inflytande över skeendet.

Påverkan från logistikfältet är uppenbar, eftersom den person som sköter logistiken har makt över andras arbete. De anhöriga börjar oftast med att gå till begravningsentreprenören, även när det rör sig om en kyrklig begravning. Undantaget psalmerna, som ska bestämmas tillsammans med prästen, beställer de anhöriga exempelvis solomusik, blommor och programblad på begravningsbyrån. Särskilt solomusiken kan komma i konflikt med vad prästen anser är passande på begravningsgudstjänsten. Eftersom prästen inte möter familjen förrän efter några dagar, minskar hans eller hennes möjligheter att diskutera musiken betydligt.

Ett annat exempel är visningen, det vill säga när familjen ser den avlidne en sista gång. Förr brukade begravningsentreprenören enbart förbereda den avlidna, och prästen ansvarade för visningen och tog hand om de anhöriga. Idag är prästen sällan närvarande och istället leder begravningsentreprenören visningen. Oavsett begravningsentreprenörens egna tro, kan han eller hon be en bön eller läsa ett bibelstycke, om familjen vill det. Visningen har blivit en av många tjänster som begravningsentreprenören erbjuder.

De anhöriga ger begravningsentreprenören en legitimitet att verka på fältet genom att han eller hon får leda visningen. Därigenom får begravnings-

entreprenörerna får en mer central position. I framtiden riskerar prästerna att helt bli satta åt sidan. Visningen kan tänkas ersätta begravningsgudstjänsten, särskilt då begravning hålls inom den närmsta familjekretsen.

Det finns också tendenser som pekar på att borgerliga begravningar kommer att öka. Idag är det enbart några få procent av alla begravningar som är borgerliga, men allt fler personer lämnar Svenska kyrkan utan att gå in i något annat samfund och en dag kommer de att vilja ha en begravning. Att vara borgerlig begravningsförrättare kan bli en viktig uppgift för begravningsentreprenörer. En fördel med denna arbetsuppgift är att den har en of-fentlig roll, som dessutom är mer neutral i förhållande till den döda kroppen. Skillnaderna mellan begravningsentreprenören och prästen kan lätt suddas ut.

Genom att se på professionalisering med de glasögon som teorin om verksamhetsfält erbjuder, klargörs hur begravningsentreprenörerna de senaste åren har fått en allt starkare position i samhället. Nya arbetsuppgifter har introducerats på fälten som rör sorg, juridik och riter. Det gemensamma med arbetet på dessa fält är att den döda kroppen inte står i fokus. Att yrket inte ska förknippas med den döda kroppen tycks vara ett sätt att erhålla högre status, ett sätt att professionalisera yrket.

Slutsatser

Amerikanska begravningsentreprenörer måste kunna presentera en vacker avliden, en kropp som ser ut som den gjorde i livet. En hederlig begravning är en begravning med en kropp som inte kommer förgås. Att ta hand om och ansvar för den avlidna är en huvuduppgift för de amerikanska begravningsentreprenörerna. Inte bara balsamering används, utan även andra former av kroppskonstruktion.

De svenska begravningsentreprenörerna vill däremot att den döda kroppen ska döda ut. En viss form av rekonstruktion görs, då man eftersträvar att den avlidne ska se så ”sovandes” ut som möjligt i kistan, med en kudde och ett täcke. Men fokus är inte satt på de döda kropparna. De senaste femton åren har nya arbetsuppgifter tillkommit. De juridiska ärendena har fått en självklar plats på många byråer. Planeringen och logistiken av begravningen ligger numera helt på begravningsentreprenören. Prästerna får en allt mer marginell roll och begravningsentreprenörerna kommer i framtiden kanske i allt högre grad ta över såväl den ceremoniella rollen som den terapeutiska.

Genom att vidga arbetsuppgifterna har begravningsentreprenörerna erhållit en bättre position och det har blivit ett sätt att professionalisera yrket. Begravningsentreprenörernas stigma hör samman med den döda kroppen, men istället för att levandegöra den döda, har de svenska begravningsentreprenörerna valt att professionalisera yrket utan den döda kroppen.

Litteraturförteckning

- Abbot, A. (1988). *The system of professions: an essay on the division of expert labor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bremborg, A. Davidsson (2002). *Yrke: begravningsentreprenör. Om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering*. Lund Studies in Sociology of Religion 2. Lund.
- Douglas, M. (1966). *Purity and danger. An analysis of concepts of pollution and taboo*. London: Routledge & K Paul.
- Edman, J. (2001). *Stadsplanering som professionellt verksamhetsfält: en studie av yrkesgrupper och deras arbete*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Goffman, E. (1963). *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Howarth, G. (1996). *Last Rites: The Work of the Modern Funeral Director*. Amityville: Baywood Publishing Company.
- Howarth, G. (1997) "Professionalising the Funeral Industry in England 1700-1960". In P.C. JUPP & G. HOWARTH (Eds.) *The Changing Face of Death: Historical Accounts of Death and Disposal* (pp. 120-134). London: Macmillan Press.
- Millerson, G. (1964). *The Qualifying Associations: A Study in Professionalization*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Parkin, F. (1979). *Marxism and class theory: A Bourgeois critique*. London: Tavistock Publication.
- Parsons, B. (1999): *Yesterday, today and tomorrow. The UK funeral industry in the twentieth century*. *Mortality* 4(2), 127-145.